

Roman Łach

<https://orcid.org/0000-0001-6517-2637>

Niezależny badacz

Stosunki polsko-ukraińskie na Dalekim Wschodzie w świetle prasy ukraińskiej i polskiej w latach 1918–1945*

[...] najgorszej z Ukraińcami, ale się urobi i z tego pyłu jakąś bryłę:
bądź spokojny
(Władysław Pelc)¹

Zarys treści: Artykuł jest poświęcony mało znanemu okresowi w historii kontaktów polsko-ukraińskich w Chinach. Określono etapy powstawania, rozwoju i spadku stosunków między oboma narodami na kontynencie azjatyckim. Aby jak najszerzej opisać historię tego zagadnienia, wykorzystano również materiały archiwalne świadczące o tym, że strona polska była zainteresowana nawiązaniem jakichkolwiek relacji ze wspólnotą ukraińską w Harbinie. W rezultacie możemy śmiało stwierdzić, że polska Ekspozytura 2 aktywnie pilnowała projektów wydawniczych każdej siły politycznej diaspory ukraińskiej, dochodzącej do władzy i próbowała w jakiś sposób na nie wpłynąć.

Outline of content: The article is dedicated to a lesser-known period in the history of Polish-Ukrainian relations in China, presented through the prism of the press. The text presents the periods of development, rise, and decline in contacts between the two nations in the Far East. In addition, to depict the image as broad as possible, archival materials were used, which show that the Polish community was interested in establishing ties with the Ukrainian community in Harbin. As a result, it can be confidently stated that the Polish Ekspozytura 2 of the Branch II of the Polish Army General Staff actively monitored the publishing projects of each political force in the Ukrainian diaspora that gained political influence and sought to control it.

* Publikacja powstała w ramach programu stypendialnego Centrum Dialogu im. Juliusza Mirowskiego „Badaj na Ukrainie”.

¹ Wojskowe Biuro Historyczne, Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: WBH), Oddział II Sztabu Głównego (dalej: OIISG), sygn. I.303.4.5443, Odpis listu W. Pelca, skierowanego do p. Wł. Bączkowskiego od 9 XI 1933 r., zał. do: L. dz. 571/II/2/II/33, 14 IV 1933.

Słowa kluczowe: relacje polsko-ukraińskie, prasa, Klub „Prometeusz”, Iwan Swit, Władysław Pelc, Harbin, Szanghaj

Keywords: Polish-Ukrainian relations, press, “Prometheus” Club, Ivan Svit, Władysław Pelc, Harbin, Shanghai

Opowiadanie o przeszłości jest dość trudne, szczególnie jeśli materiały archiwalne, prasa i różne publikacje na wybrany przez historyka temat zostały rozproszone na wielu kontynentach lub bezpowrotnie zniszczone w burzliwym XX w. Jednak szybki rozwój technologii informacyjnych i komunikacyjnych w XXI w. znacznie ułatwia życie badaczom. Dzięki kilku prostym operacjom werbalnym możliwe jest uzyskanie materiałów z dowolnej części świata. Skutkiem tego tylko w ostatnim czasie znacząco wzrosła liczba publikacji naukowych na temat historii ukraińskiej i polskiej diaspory w Chinach². Jeśli chodzi o prasę polonijną, to obecnie nie ma problemów z dostępem do niej. Zachowało się prawie wszystko, a do większości egzemplarzy gazet wydawanych w Chinach można łatwo dotrzeć w czytelni Biblioteki Narodowej w Warszawie. W przeciwieństwie do prasy polskiej ukraińska wymaga znacznie więcej wysiłku ze względu na wiele okoliczności społecznych i politycznych. Na przykład egzemplarze omawiane i analizowane w niniejszym artykule zostały odnalezione we Lwowie, Kijowie, Pradze, Paryżu i Nowym Jorku.

Przedmiotem opracowania jest nie tylko opisanie wszystkich czasopism, które wspominają o kontaktach polsko-ukraińskich, ale także przedstawienie warunków politycznych, w jakich były one publikowane, kto i w jakim celu je wydawał, jaka była korzyść ze wsparcia polskiego dla diaspory ukraińskiej i w jakim stopniu pojawienie się członków Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) zmieniło sytuację w Harbinie w tym czasie. Każda siła polityczna publikowała lub próbowała publikować „słowo drukowane”, w którym prezentowała własne idee czy orientacje. Jednak ukraińskie czasopisma nie były długowieczne, dlatego zachowało się ich tak wiele. Brak środków finansowych uniemożliwił wydawanie czegokolwiek przez dłuższy czas.

---

² M. Cabanowski, *Tajemnice Mandżurii. Polacy w Harbinie*, Warszawa 1993; K. Yong Deog, *Kolonia polska w Mandżurii 1897–1949*, Kraków 2001; A. Giza, *Polacy z Mandżurii. Dzieje polskiej kolonii w Harbinie w latach 1895–1966*, Kraków 2019; J. Wróbel, *W ogniu wojen i rewolucji. Polacy w Chinach (1898–1949)*, Łódź 2023; A. Попок, *Українські поселення на Далекому Сході. Історико-соціологічний нарис*, Київ 2001; В. Чорномаз, *Українці в Шанхаю*, Київ 2017; Й. Окабе, *Історія японсько-українських відносин 1915–1937 рр.*, Львів 2021; О. Хоменко, *Далекосхідна одісея Івана Світа*, Київ 2021.

Współistnienie w Mandżurii (1918–1931)

W pierwszej połowie XX w. Daleki Wschód przeżył wiele perturbacji: wojnę japońsko-rosyjską, epidemię dżumy, I wojnę światową i następującą po niej rosyjską wojnę domową, japońską interwencję w Mandżurii i proklamowanie marionetkowego państwa Mandżukuo, wielką powódź w północnej Mandżurii oraz samą wojnę chińsko-japońską. Wydarzenia te w znacznym stopniu wpłynęły na dynamikę populacji słowiańskiej w regionie, który był gęsto zasiedlony jeszcze na początku XX w. Niemniej jednak głównym powodem migracji do Mandżurii było dojście bolszewików do władzy w Rosji i zniszczenie Republiki Dalekiego Wschodu w 1922 r. Do Chin Północno-Wschodnich napłynęły liczne fale ludności rosyjskiej, ukraińskiej, polskiej i żydowskiej. Harbin, który został założony jeszcze w 1898 r. jako twierdza dla Kolei Wschodniochińskiej (ros. *Китайско-Восточная железная дорога* – KW), był szczególnym punktem w tym przepływie migracyjnym. Od samego początku miejscowa ludność skupiała się wokół pracy na kolei: robotnicy, inżynierowie, biznesmeni, awanturnicy i poszukiwacze przygód. W związku z tym diaspory polska i ukraińska stały się sąsiadami w „dalekim kraju”.

Można sobie tylko wyobrazić trudną sytuację społeczności ukraińskiej na Dalekim Wschodzie w tym okresie. Ukraina bowiem nie znajdowała się na mapach politycznych ani mentalnych zdecydowanej większości ludności Europy, nie mówiąc już o mieszkańcach kontynentu azjatyckiego. Dla nich krótka próba stworzenia własnej państwowości ukraińskiej w 1918 r. była mało znanym lub w ogóle nieznanym faktem. Ponadto większość Ukraińców w Mandżurii stała się migrantami nie z własnej woli, więc wielu marzyło o powrocie do Zielonego Klinu³, a najlepiej do niepodległego państwa ukraińskiego. Co prawda Ukraińcy przewyższali liczebnie ludność polską w Mandżurii, jednak byli słabiej zorganizowani. Dostępne są różne dane statystyczne. Biorąc pod uwagę górną granicę, można podać liczbę 2–4 tys. Polaków⁴ i 40 tys. Ukraińców w Mandżurii⁵ w latach trzydziestych XX w. Społeczność ukraińska w zasadzie nie posiadała oficjalnej organizacji, która reprezentowałaby i broniła praw ludności ukraińskiej. Dopiero powstanie towarzystwa Proswita w Harbinie w 1930 r. zmieniło nieco sytuację. Centrum polskiej

³ Z politycznego punktu widzenia terytorium Zielonego Klinu było dla Ukraińców integralną częścią Ukrainy. Później nawet w historiografii ukraińskiej rozpowszechniła się narracja o ukraińskich ziemiach kolonialnych. Więcej informacji na ten temat zob. M. Wojnar, *Imperium ukraińskie. Źródła idei i jej miejsce w myśli politycznej ukraińskiego nacjonalizmu integralnego pierwszej połowy XX wieku*, Kraków 2023, s. 410–423.

⁴ *Kalendarzyk ważniejszych politycznych wypadków w Mandżurji*, „Listy Harbińskie” (1932), nr 1, s. 6; *Polacy w Mańdżu-di-go*, „Tygodnik Polski” (Harbin 1937), nr 15, s. 3; M. Borysiewicz, *Polish Settlement in Manchuria (1898–1950). A Brief Historical Survey*, „Studia Polonijne” (2018), nr 39, s. 125–166.

⁵ В. Чорномаз, *Українці в Китаї (перша половина XX ст.)*. Енциклопедичний довідник, Одеса 2021, s. 13–14; WBH, OIISG, sygn. I.303.4.3095, Emigracja narodów prometeuszowskich na Dalekim Wschodzie, b.d.

emigracji w tym regionie również radykalnie różniło się od innych europejskich ośrodków emigracyjnych. Cała jego populacja składała się z byłych zesłańców politycznych, pracowników migrujących i jeńców wojennych, którzy stworzyli na Dalekim Wschodzie specyficzny typ Polaka, traktującego swoje życie w tym obszarze jako wyłącznie tymczasowe. Pobyt tam miał im pomóc w zdobyciu majątku i powrocie do ojczyzny, którą wyobrażali sobie w nieco wyidealizowanej formie⁶. Pod tym względem obie społeczności były podobne, bo ich przedstawiciele uważali okres życia w Chinach za przejściowy. W przeciwieństwie do Ukraińców polska emigracja była skupiona wokół Konsulatu RP, kościoła i Gospody Polskiej (GP) w Harbinie. Warto zauważyć, że ludność ukraińska w Chinach nie miała jednego wektora politycznego. W tym samym Harbinie byli przedstawiciele elity politycznej, którzy orientowali się na rząd Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL) w Paryżu, zwolennicy Hetmanatu Pawła Skoropadskiego, byli też niektórzy Ukraińcy, którzy nie uznawali swojej odrębności od rosyjskiej białej emigracji, a w 1936 r. pojawili się ukraińscy nacjonaliści.

Pierwszy etap relacji polsko-ukraińskich w latach 1918–1931 znajdował się w fazie, która przejawiała się tylko w pojedynczych kontaktach kulturalnych i oświatowych, takich jak spektakle teatralne, odczyty, wieczory dla młodzieży. Dość często Ukraińska Rada Okręgowa⁷ w Mandżurii organizowała cykl wykładów w lokalu GP, gdzie jeden z nich odbył się 15 października 1917 r. na temat „Kwestia ukraińska”⁸. Oczywiście obie społeczności wiedziały o swym istnieniu, ale w tamtym czasie zajmowały się wewnętrznymi problemami, więc wspólne wydarzenia nie były zbyt częste. Najstarsze czasopisma ukraińskie, takie jak „Вісти українського Клубу в Харбіні” („Wisty ukraińskiego Klubu w Harbinie” 1917), „Засів” („Zasiw” 1917–1918), „Поступ” („Postup” 1920–1921), „Добробуд” („Dobrobud” 1920), „Вимоги життя і Манівець” („Wymogi życia i Maniwec” 1921) oraz „Шлях до щастя” („Droga do szczęścia” 1923), nie wspominały o stosunkach lub kontaktach polsko-ukraińskich ani o życiu Ukraińców w Galicji.

Sytuacja zmieniła się, gdy 18 grudnia 1924 r. ukazał się „Харбінський вістник” („Harbińskij wistnyk”), który zyskał status bezpartyjnego czasopisma poświęconego narodowemu i kulturalnemu życiu Ukraińców na terenie historycznej ojczyzny i na Dalekim Wschodzie. Sama publikacja gazety była możliwa tylko pod patronatem japońskiego wydawcy, ponieważ została ona wcześniej zakazana przez władze chińskie. Po wydaniu ostatniego (6) numeru z 9 stycznia 1925 r. gazeta przestała istnieć z powodów finansowych. Warto dodać, że redaktorem gazety był pochodzący z Galicji Iwan Geryłuk, który podczas I wojny światowej trafił do rosyjskiej niewoli, a następnie do Władywostoku, Harbinu i wreszcie do Szanghaju. Większość materiałów o stosunkach polsko-ukraińskich w tej gazecie dotyczyła

⁶ WBH, OIISG, sygn. I.303.4.5443, Współpraca w organizowaniu wychowania fiz. w Harbinie 31 I 1933, zał. do: L. dz. 123/2/2.

⁷ Narodowy organ przedstawicielski w Mandżurii w latach 1917–1921.

⁸ *Маньчжурська Українська Окружна Рада*, „Далекий Схід” (Харбін 1938), № 10, s. 156–157.

tylko ich oddźwięku na terenie Galicji. Jest to zupełnie zrozumiałe, gdyż pewna część ukraińskich emigrantów w Harbinie pochodziła z Kresów i interesowali się wydarzeniami w tym regionie. Na przykład w Harbinie w latach 1924–1925 istniał Ukraiński Komitet Galicyjski, który udzielał pomocy w Mandżurii imigrantom z byłych Austro-Węgier. Artykuł *Kresy w ogniu i krwi* informował o powstawaniu różnych grup zbrojnych, które sprzeciwiały się polskiej polityce w Galicji. Wiadomości pochodziły z polskich gazet „Rzeczpospolita” i „Kurier Poranny”⁹. Później opublikowano kilka ważnych artykułów o ukraińskim życiu w Galicji: *Galicja, Pańska policja na tym terenie nie zna granic gnębienia, Areszty studentów ukraińskich we Lwowie, Chcą tworzyć nową partię*¹⁰. Dwa ostatnie artykuły z 1925 r. informowały o sytuacji Ukraińców w II RP¹¹.

Podobną treść zawierał tygodnik „Українське життя” („Ukraińskie życie”), którego pierwszy numer ukazał się w Harbinie 18 września 1925 r. W sumie wydano dziesięć numerów (ostatni 27 listopada 1925 r.). Pismo publikowano jako dodatek do rosyjskojęzycznej gazety „Wostok”. Gazeta była drukowana w trudnych czasach. Główny cel redakcji stanowiła praca w kierunku osiągnięcia jedności Ukrainy. Czasopismo zawsze zawierało rubrykę poświęconą życiu Ukraińców na zachodniej Ukrainie¹², funkcjonującą właściwie do ostatniego numeru. Ogólnie rzecz biorąc, gazeta nie wyróżniała się propolskimi poglądami. Jej redaktor pochodził z Jaworowa i był członkiem ukraińskiego Płastu¹³, a po 1915 r. został wysłany na Daleki Wschód jako jeńiec wojenny. Wiele materiałów z periodyku pochodziło z lwowskiego „Diła”.

Kolejne, dość ciekawe pod względem zawartości, jest czasopismo „Сяйво” („Siajwo”), opublikowane w 1927 r. w północnej Mandżurii. Wydawcą był Lenox Simpson, znany księgarz w Harbinie. Wiadomo, że Wiktor Kułabko-Korecki (1874–1970), dyrektor Departamentu Poczty i Telegrafów w rządzie Fedira Łyzohuba, mieszkający w Chinach od 1921 r., przyczynił się do publikacji tej gazety i został jej redaktorem naczelnym. Ukazały się tylko dwa numery tego pisma artystyczno-literackiego. Trudno określić ich tematykę ze względu na różnorodność podejmowanych zagadnień. Na przykład opublikowano karykaturę Józefa Piłsudskiego¹⁴,

⁹ *Кресы в огні і крові*, „Харбінський вістник” (1924), № 1, с. 1.

¹⁰ *Галичина; Панська поліція краю знуцанням не знає; Арешти українських студентів у Львові; Хотять створити нову партію*, „Харбінський вістник” (1924), № 2, с. 1.

¹¹ *В Польщі; В справі українського університету в Польщі*, „Харбінський вістник” (1925), № 3, с. 1.

¹² *На Західній Україні*, „Українське життя” (Харбін 1925), № 1, с. 6.

¹³ Iwan Paślawski (1895–1947?), ps. Iwan Mychajłowycz, wybitny działacz ukraiński życia społeczno-politycznego na Dalekim Wschodzie, dziennikarz i strzelec siczowy. Był przetrzymywany w rosyjskim obozie dla jeńców wojennych w Pawłohradzie. Jeden z założycieli Komitetu Galicyjskiego w Harbinie i redaktor wielu wydawanych tam czasopism. Ataman towarzystwa Sicz (1926–1934), fundator Proswity w 1928 r. i jej prezes w latach 1928–1933 oraz 1935–1937.

¹⁴ *Пілсудський – триумфатор*, „Сяйво. Місячний художньо-літературний, ілюстрований журнал” (Харбін 1927), № 1, с. 16.

a w drugim numerze zamieszczono wiersz Marii Konopnickiej¹⁵. Innym typem ukraińskiej prasy w Harbinie, wydawanej przez ukraińską młodzież, był egzemplarz gazety „Бюллетень Молодого Українця” („Biuletyn Młodego Ukraińca”), który udało mi się odnaleźć w Pradze. Zawiera notatkę o książce angielskiego uczonego, z przedmową Cecila Malone’a na temat polskiej polityki pacyfikacyjnej w Galicji¹⁶, oraz dwa artykuły o polskiej polityce narodowościowej w Galicji¹⁷.

Materiał przedstawiony w powyższych czasopismach ukazywał przede wszystkim negatywny obraz Polski i trudnego losu Ukraińców, którzy znaleźli się pod jej panowaniem po klęsce Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej w 1919 r. Można tu wskazać kilka kluczowych punktów: po pierwsze, biorąc pod uwagę sytuację w Harbinie przed 1932 r., możemy stwierdzić, że pod kątem stosunków polsko-ukraińskich okres ten był jedynie „przypadkowym współistnieniem”. Po drugie, większość prasy publikowano przez krótki czas, a pod względem treści dotyczyła wewnętrznych spraw społeczności ukraińskiej w Mandżurii. Po trzecie, „polska tematyka” w ukraińskich czasopismach była ukazywana w negatywnym świetle i odnosiła się bezpośrednio do polityki II RP w Galicji Wschodniej. Jednocześnie faktu ukraińskiej milionowej populacji na Dalekim Wschodzie nie dało się zignorować. Przedstawiciele URL i Cesarstwa Wielkiej Japonii odbywali regularne spotkania w Szwajcarii i Niemczech w celu omówienia projektu „Zielonej Ukrainy” jako państwa buforowego, które uniemożliwiłoby ekspansję ZSRR w przyszłości¹⁸. Ekspozytura 2 nie mogła przeoczyć tego problemu. Wiadomo, że prasa ukraińska z Harbinu docierała do Warszawy. Na potwierdzenie tej hipotezy warto powołać się na fakt, że por. Zygmunt Krosnowski 5 lipca 1932 r. przesłał kpt. Edmundowi Charaskiewiczowi, szefowi Ekspozytury 2 Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego w Warszawie numer 6 „Biuletynu Młodego Ukraińca”, który w całości poświęcono Symonowi Petlurze¹⁹.

Podobnie było z polskimi czasopismami w Harbinie w latach 1917–1922, które nie posiadały stałego finansowania, istniały krótko i co najważniejsze, prezentowały w większości polskie życie polityczne, ignorując kulturalne i społeczne. Wspominał o tym zwłaszcza Adam Winiarz, pisząc, że niekiedy prasa tego okresu

¹⁵ М. Конопницька, *Гей та піду я*, „Сяйво. Місячний художньо-літературний, ілюстрований журнал” (Харбін 1927), № 2, с. 1.

¹⁶ V. Kushnir, *Polish Atrocities in the West Ukraine. An Appeal to the League for the Rights of Man and Citizen*, Vienna 1931, s. 72.

¹⁷ *Аресты в Польше продолжают; Террор в Восточной Галиции*, „Бюллетень Молодого Українця” (Харбін X 1931), с. 2.

¹⁸ Odczyt prof. Smal-Stockiego w „Prometeuszu” – p. t. „Walka o niepodległość narodów ujarzmionych przez Rosję Sowiecką”, zał. do: L. dz. 834/11. Inf/2/11/32, 23 VI 1932, za: M. Kwiecień, G. Mazur, *Przyczynek do dziejów ruchu prometejskiego w Polsce*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż 2000), z. 136, s. 90–109.

¹⁹ WBH, OIISG, sygn. I.303.4.5515, Sprawozdanie porucznika Z. Krosnowskiego do kapitana E. Charaskiewicza Oddział II Sztabu Głównego w Warszawie, 5 VII 1932, zał. do: L. dz. 1049, 1 VIII 1932.

miała również charakter propagandowy, jak np. tygodnik postępowo-demokratyczny „Praca” (1919) czy „Robotnik” (1920)²⁰. Pierwsze czasopisma, takie jak „Listy polskie z Dalekiego Wschodu” (1917–1919), „Polski kurier wieczorny Dalekiego Wschodu” (1918–1920), „Harczerz polski w Azji” (1919), „Kurier Polski” (1920), „Młoda Myśl” (1923–1928), „Pamiętnik Charbiński” (1923–1924), w ogóle nie wspominały o stosunkach ukraińsko-polskich.

Jedno z najstarszych i najdłużej wydawanych czasopism polskiej społeczności w Harbinie również nie zawierało wzmianek o „sprawach ukraińskich”. „Tygodnik Polski” ukazywał się w latach 1922–1940 dzięki staraniom ks. Władysława Ostrowskiego²¹, który zresztą był jego redaktorem. Pierwotnie główne zadanie „Tygodnika Polskiego” stanowiło informowanie polskiej kolonii o wydarzeniach w Polsce i odwrotnie – mieszkańców Polski o życiu dalekowschodniej diaspory. Pismo należy zaliczyć do nurtu katolicko-narodowego. Jak słusznie zauważył Paweł Wierzbicki, choć czasopismo nie deklarowało na swoich łamach żadnych poglądów politycznych, jednak jego treść była bliska tematyki partii narodowych, gdzie za najważniejsze uznawano Kościół, tradycję, krytykę narodowej mniejszości oraz zwalczanie socjalistów i Żydów²².

Relacje w latach 1932–1936²³

Prometeizm jako koncepcja współpracy II RP z narodami uciskanymi przez Imperium Rosyjskie w pierwszej połowie XX w. nigdy nie był jej oficjalną doktryną w zakresie polityki międzynarodowej. Stanowiło to raczej alternatywną, tajną wersję, wyraźnie nadzorowaną przez Wydział Wschodni Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ), współpracy z utworzoną w 1928 r. Ekspozyturą 2. Trochę wcześniej w 1926 r. powstał w Warszawie Instytut Orientalistyczny, w którym później rozpoczęło działalność Orientalistyczne Koło Młodych (OKM) pod kierownictwem Włodzimierza Bączkowskiego (1905–2000), założyciela pisma „Wschód-Orient”, a w 1928 r. został otwarty Klub „Prometeusz” przy Alejach Jerozolimskich 7. Jednak do realizacji przyszłych planów zmierzających do rozpadu Rosji potrzebni byli ludzie dobrze zorientowani w sprawach dalekowschodnich.

²⁰ A. Wyniarz, *Bibliografia prasy polskiej na Dalekim Wschodzie w latach 1917–1949*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 25 (1986), nr 1, s. 125–126.

²¹ Władysław Ostrowski (1874–1936), proboszcz polskiej parafii, założyciel Stowarzyszenia św. Wincentego à Paulo i wielu instytucji edukacyjnych w Harbinie. Wybitna postać życia społecznego, religijnego i kulturalnego Polonii.

²² P. Wierzbicki, „Tygodnik Polski” (*Harbin 1922–1942*) jako źródło do dziejów polskiej emigracji w Chinach, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 64 (2019), s. 167–169.

²³ W niniejszym artykule nie będę szczegółowo opisywać idei, stworzenia i działalności Klubu „Prometeusz” w Harbinie. Zob. R. Łach, *Działalność Klubu „Prometeusz” oraz relacje polsko-ukraińskie w Harbinie w latach 1931–1936*, „Dzieje Najnowsze” (2023), nr 3, s. 139–167.

Jeśli chodzi o światopogląd, Daleki Wschód zajmował szczególne miejsce wśród prometejczyków. Po pierwsze, rząd radziecki ustanowił swoją władzę w tym regionie prawie najpóźniej, a po drugie, nie można było zignorować dużej grupy etnicznej Ukraińców tam mieszkających. Odnosi się to przede wszystkim do Zielonego Klinu, którego granice obejmowały cały obwód amurski i Kraj Nadmorski²⁴. Według radzieckiego spisu ludności z 1926 r. na terytorium Dalekiego Wschodu mieszkało 1 881 000 osób, z czego 315 tys. stanowili Ukraińcy²⁵. W związku z tym, opierając się również na ówczesnych wydarzeniach międzynarodowych, prometejczycy uznali ten region za jeden z najbardziej wrażliwych dla ZSRR. Zgodnie z tajną instrukcją najpierw należało rozpocząć pracę kulturalną i propagandową, a następnie, jeśli to możliwe, stworzyć organizację, opublikować czasopismo, a później przenieść swoją działalność w głąb państwa radzieckiego²⁶.

Z czasem na terenie Dalekiego Wschodu postanowiono zaangażować do tej pracy Władysława Antoniego Pelca (1906–2002), który większość dzieciństwa i młodości spędził w Buchedu i Harbinie. W 1926 r. rozpoczął studia na Wydziale Filologii Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego i w 1931 r. był już jego absolwentem²⁷. Równocześnie wstąpił do Instytutu Wschodniego, gdzie studiował język chiński. W 1929 r. uzyskał absolutorium, ale bez dyplomu. Od 1927 r. Pelc należał do Towarzystwa Polsko-Chińskiego (TPCh), założonego przy Instytucie Wschodnim, w którym od 1928 r. pełnił funkcję sekretarza. W tym samym roku był jednym ze współzałożycieli OKM²⁸. W czasie wakacji uniwersyteckich w latach 1929–1930 Pelc i Helena Szantyrówna wyjechali do Harbinu jako delegaci do TPCh, a już w 1929 r. Szantyrówna uzyskała tytuł magistra filozofii i otrzymała stypendium jako nauczycielka języka polskiego w Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Harbinie. Z kolei od TPCh dostała główne zadanie: utworzenie bursy dla dzieci, sierot i przyjezdnych studentów z Koła Wschodnioznawczego oraz podszkolenie języka chińskiego²⁹. Podobne zadania otrzymał i Pelc: ćwiczenie języka chińskiego oraz ożywienie pracy społecznej wśród młodego pokolenia. 27 czerwca 1930 r. Helena i Władysław wzięli ślub w kościele św. Stanisława w Harbinie. W tym samym roku wrócili do Warszawy, aby ukończyć studia na uniwersytecie. W 1931 r. Pelc obronił pracę magisterską „Chiny w literaturze polskiej” u prof. Bronisława Gubrynowicza³⁰.

Wcześniej na wspólnych posiedzeniach Instytutu Wschodniego Pelc poznał Tadeusza Hołówkę. Za jego pośrednictwem harbińczyk został w 1931 r.

²⁴ I. ШИМОНОВИЧ, *Зелений Клин – Нова Україна*, Львів 1924, s. 2.

²⁵ M. Wojnar, *op. cit.*, s. 412.

²⁶ WBH, OIISG, sygn. I.303.4.5570, Projekt instrukcji dla X. Zasady i wskazówki ogólne, b.d.

²⁷ W. Komar, *Władysław Antoni Pelc: rys biografii prometejskiej*, „Nowy Prometeusz” (2014), nr 6, s. 75–76.

²⁸ I.P. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926–1939*, Warszawa 2007, s. 76.

²⁹ Biblioteka Polska w Paryżu (dalej: BPP), Archiwum Władysława Pelca, sygn. 6, Curriculum Vitae Helena z Szantyrów Pelcowa, 11 IX 1995, k. 3–4.

³⁰ *Ibidem*, Curriculum Vitae Władysława Pelca, 11 IX 1995, k. 2.

rekomendowany do pracy w MSZ. 10 października 1931 r. Pelca mianowano na stanowisko kierownika referatu kulturalno-oświatowego przy Konsulacie RP w Harbinie, gdzie pracował do 1 stycznia 1934 r., a od 1 stycznia 1933 r. pełnił funkcję sekretarza konsulatu³¹. Wkrótce po przybyciu Pelca do Harbinu ożyło tam życie kulturalne i polityczne. 12 września 1931 r. Powstało Polskie Koło Wschodoznawcze (PKW), które się orientowało na OKM i było analogiczne do niego. Założyli je: Pelc (sekretarz), jego żona Helena oraz Kazimierz Grochowski, który został pierwszym prezesem stowarzyszenia i pełnił tę funkcję do 1934 r. Ponadto członkami byli Gwidon Sadkowski, Leon Michowski, Walerian Kopaliński, Franciszek Ożdżeński. Na delegata stowarzyszenia GP w zarządzie PKW wybrano Andrzeja Łyżwę. Organizacja została podporządkowana GP. Głównym celem PKW miało być popularyzowanie pracy kulturalno-oświatowej w zakresie orientalistyki oraz rozpowszechnianie informacji o Polsce wśród innych diaspor³². W pracach PKW aktywnie uczestniczyli również przedstawiciele Polskiego Koła Studenckiego (PKS) z Henrykiem Adamowskim na czele. Organizowano stałe wykłady na określony temat, a przy stowarzyszeniu działało Muzeum Wschodoznawcze³³.

W lipcu 1931 r. konsul II RP w Harbinie James Douglas (1878–1956) otrzymał dużo prasy emigracyjnej, przede wszystkim „Wschód-Orient”³⁴. PKW regularnie dostawała siedem egzemplarzy tego czasopisma, z których jeden był przekazywany diasporze ukraińskiej w Harbinie³⁵. Dzięki temu harbińska Polonia rozpoczęła przygotowania do wydawania własnego pisma. Następnie, dzięki staraniom Pelca, 1 listopada 1931 r. ukazał się w Harbinie pierwszy numer dwutygodnika „Listy Harbińskie”, który był odpowiednikiem warszawskiego pisma „Wschód-Orient”. Formalnie wydawała je GP. Czasopismo również publikowało dodatek „Głos Studenta”, będący organem PKS. Za faktyczne zbieranie materiałów odpowiadał sekretarz Zarządu PKW³⁶. Gazeta diametralnie różniła się od „Tygodnika Polskiego” zawartością tematyczną. Przede wszystkim, jako pismo prometejskie, publikowała artykuły dotyczące nie tylko życia kulturalnego i politycznego Polaków w Harbinie, ale także jako pierwsza zaczęła poruszać tematy związane z działalnością innych społeczności w tym mieście.

Publikacje były w większości w języku polskim, rzadziej w języku angielskim. Co najmniej 10 numerów tego czasopisma zawiera wzmianki o wspólnych

³¹ W. Komar, *op. cit.*, s. 77.

³² I.P. Maj, *op. cit.*, s. 78.

³³ WBH, OIISG, sygn. I.303.4.5536, Sprawozdanie z działalności P. K. W. za lata 1932–1933. Krótka historia powstania P. K. W., b.d.

³⁴ WBH, OIISG, sygn. I.303.4.5443, Stosunek państw i krajów Dal. Wsch. do zagadnienia narod. i prom., Informacja dla Martina [Włodzimierz Dąbrowski] – stan naszych prac prometeuszowskich na Dalekim Wschodzie, 13 XII 1932, zał. do: L. dz. 1754/2/2.

³⁵ *Ibidem*, Cele i zadania P. K. W., b.d.

³⁶ BPP, Archiwum Władysława Pelca, sygn. 6, Curriculum Vitae Helena z Szantyrów Pelcowa, 11 IX 1995, k. 12.

wydarzeniach i artykułach dotyczących ukraińsko-polskiej współpracy na Dalekim Wschodzie. Na przykład od 31 marca do 26 czerwca 1932 r. odbyła się seria odczytów w ramach kursu kształcenia ogólnego. Wykłady miały głównie charakter kulturalny i edukacyjny, np. „Historia i kultura Gruzji”, „Literatura tatarska”, „Kultura i sztuka współczesnej Estonii”. Wśród nich na 6 czerwca był zaplanowany wykład pt. „Współczesna literatura ukraińska”. Numer 8 zawierał artykuł *Polska a Wschód*, będący przedrukiem artykułu Bączkowskiego z pisma „Wschód-Orient” („Nr 1”) ³⁷ za 1931 r. Na szczególną uwagę zasługuje tekst zatytułowany *Wielka praca*, w którym autor wezwał przedstawicieli Ukrainy do walki z przejawami kompleksów i podkreśleniem ukraińskości ³⁸. W tym samym periodyku poinformowano, że 8 czerwca 1932 r. o godz. 19.30 zostanie odczytany esej Oleny Rejter *Etnograficzne i historyczne cechy narodu ukraińskiego*, ostatni z serii „esejów orientalistycznych” ³⁹. Krosnowski stale wysyłał do kpt. Edmunda Charaskiewicza numery „Listów Harbińskich” ⁴⁰, które podejmowały tematykę prometejską. Nie ulega wątpliwości, że każdy numer był kontrolowany przez Warszawę. „Dopiero w 1932 r. – po odpowiednim przygotowaniu terenu, udało się nam nawiązać z nią kontakt w rezultacie czego Ukraińcy, którzy do niedawna jeszcze wydawali antypolskie broszury i odezwy, teraz są już przychylniej usposobieni względem Polaków. Obecnie większość przywódców ruchu ukraińskiego na Dalekim Wschodzie bierze nawet czynny udział w zebraniach i odczytach urządzanych w salach Gospody Polskiej w Charbinie [*sic!*]” ⁴¹ – podano w referacie.

O wspólnych wydarzeniach w GP pisała również ukraińska gazeta „Українські листи з Далекого Сходу” („Ukraińskie Listy z Dalekiego Wschodu”). Jej pierwszy numer ukazał się 1 maja 1932 r. dzięki Iwanowi Paśławskiemu, który był także redaktorem. Główny cel czasopisma stanowiło informowanie o ważnych wydarzeniach z życia społeczności ukraińskiej w Harbinie. W sumie ukazało się sześć numerów. Wśród artykułów opublikowanych w gazecie znalazły się: *Ukraińcy na Dalekim Wschodzie*, *Przegląd ukraińskiego życia społecznego*, *Polska gazeta o nas*, *Ilu Ukraińców mieszka w Chinach*. Samo czasopismo odegrało znaczącą rolę w szerzeniu wiedzy o Ukraińcach w Mandżukuo i było pierwszym etapem w dążeniu do stworzenia „stałego słowa drukowanego”, które niestety zostało przerwane z powodu braku funduszy w dniach 1–15 lipca 1932 r. Należy tu podkreślić, że Paśławski był krytyczny wobec porozumienia polsko-ukraińskiego ⁴², ale wbrew

³⁷ W. Bączkowski, *Polska a Wschód*, „Listy Harbińskie” (1932), nr 8, s. 1.

³⁸ L. Bartold, *Wielka praca*, „Listy Harbińskie” (1932), nr 10, s. 1.

³⁹ *Польська газета про нас*, „Українські листи з Далекого Сходу” (Харбін 1932), № 4, с. 4.

⁴⁰ WBN, OIISG, sygn. I.303.4.5443, „Listy Harbińskie” przesłanie, zał. do: L. dz. 950, 13 VII 1932.

⁴¹ *Ibidem*, Referat „Emigracja Narodów Prometeuszowskich na Dalekim Wschodzie”, b.d.

⁴² Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 348, оп. 1т., спр. 6322, Листування українського журналіста в Харбіні у Маньчжурії Івана Паславського з інспектором організаційного відділу при головній управі товариства у Львові Максимом Брилинським з даними про тогочасні події, зокрема на Далекому Сході та в Західній Україні, 1930–1936, к. 1.

własnym poglądom i wizjom publikował w tym czasopiśmie informacje o wspólnych wydarzeniach⁴³, które mogły zainteresować ludność ukraińską⁴⁴.

15 października 1932 r., w numerze 20 gazety „Listów Harbińskich”, redakcja ogłosiła: „Od dnia 1-go listopada 1932 roku pismo nasze zmienia swą nazwę z «Listów Harbińskich» na «Daleki Wschód» i uwzględniać będzie: 1) życie większych i mniejszych skupień polskich nad Pacyfikiem; 2) życie misyj katolickich polskich na Dalekim Wschodzie; 3) stosunek ludów Wschodu do Polski; 4) dział wschodoznawstwa, omawiający wszystkie zagadnienia, związane z Orjentem; 5) kronikę i dział literacki”⁴⁵. Formalnie „Daleki Wschód” stanowił kontynuację „Listów Harbińskich”, ale rozszerzył zawartość tematyczną swoich numerów: „Pod względem kierunku ideologicznego – stoi na gruncie zachowania najściślejszej łączności z krajem, pracy w duchu polskiej racji stanu na Wschodzie, a wreszcie pracuje na urabianiem wiary we własne siły środowiska polskiego. Organ ten akcentuje silnie swoją przynależność do obozu Marszałka Piłsudskiego, jednak unika, w miarę możliwości, wszelkich starć z klerykalno-endeckim ugrupowaniem księdza Ostrowskiego. W stosunkach z kolonjami innych narodowości, szczególnie z emigracją prometeuszowską, propaguje «Daleki Wschód» konieczność wspólnego frontu przeciw – sowieckiego i zasadę eliminowania się od wpływów emigracji rosyjskiej”⁴⁶.

Odtąd rubryka prometejska pojawiała się prawie w każdym numerze. Kronika stale informowała o działalności Klubu „Prometeusz”. Gazeta poruszała tematy związane z orientalizmem, prezentowała różne eseje oraz dzieła znanych pisarzy i poetów zdominowanych przez Rosję. Na przykład artykuł Iwana Mychajłowicza *Ukraińcy na Dalekim Wschodzie* przedstawiał historię i przyczyny pojawienia się emigracji ukraińskiej w Zielonym Klinie i Mandżurii⁴⁷, a praca *Stow. Gospoda Polska a Kolonje Cudzoziemskie w Harbinie* podsumowała wieloletnią pracę z innymi społecznościami w Harbinie⁴⁸. Dość często gazeta zamieszczała przedruki z pisma „Wschód-Orient” i „Biuletynu Polsko-Ukraińskiego”⁴⁹, drukowane w języku polskim, angielskim lub ukraińskim⁵⁰. „Daleki Wschód” stale pisał o wszelkich wydarzeniach, które miały miejsce wśród społeczności ukraińskiej w Harbinie. 2 kwietnia 1933 r. w dużej sali GP odbyły się uroczyste obchody ku czci Tarasa Szewczenki,

⁴³ *Біжуча хроніка*, „Українські листи з Далекого Сходу” (Харбін 1932), № 3, с. 3–4.

⁴⁴ *Польська газета про нас*, „Українські листи з Далекого Сходу” (Харбін 1932), № 4, с. 4.

⁴⁵ *Od redakcji*, „Listy Harbińskie” (1932), nr 20, s. 1.

⁴⁶ WBH, OIISG, sygn. I.303.4.5535, Subsydium miesięczne dla czasopisma „Daleki Wschód” w Charbinie, zał. do: L. dz. 213/II/2/I, 15 II 1933.

⁴⁷ I. Mychajłowycz, *Ukraińcy na Dalekim Wschodzie*, „Daleki Wschód” (Харбін 1932), nr 21, s. 11–13.

⁴⁸ L. Wleciał, *Stow. Gospoda Polska a Kolonje Cudzoziemskie w Harbinie*, „Daleki Wschód” (Harbin 1932), nr 22, s. 18–19.

⁴⁹ *Dwaj Poeci Ukraińcy (Przedruk z biuletynu Polsko-Ukraińskiego № 2)*, „Daleki Wschód” (Harbin 1933), nr 4, s. 7–8.

⁵⁰ J. Lipowiecki, *Symon Petlura*, „Daleki Wschód” (Harbin 1933), nr 2, s. 9–11.

zorganizowane przez stowarzyszenie Proswita. Wydarzenie zgromadziło przedstawicieli diaspory polskiej i ukraińskiej. Dwa ważne referaty wygłosili P. Marczyżyn i B. Mozołewski. Deklamacje i chór poprowadził S. Kukuruza, a w spektaklu *Na grobie Tarasa* wystąpili P. Jachno, M. Mykulycz i Paśławski⁵¹. Prometejskie czasopisma „Wschód-Orient” i „Biuletyn Polsko-Ukraiński” miały ogromny wpływ na prasę w Harbinie, będąc zarówno źródłem informacji, jak i wzorem pod względem zawartości tematycznej numerów⁵². Z materiałów wynika, że pismo było całkowicie uzależnione od finansowania przez Ekspozyturę 2 Oddziału II. W tej sprawie istotną rolę odegrał konsul Aleksander Kwiatkowski⁵³.

5 sierpnia 1932 r. miało miejsce bardzo ważne wydarzenie, które radykalnie zmieniło sytuację w życiu społeczności ukraińskiej w całej Mandżurii. Pojawił się numer 1 „Маньчжурського вістника” („Mandżurskiego wistnyka”), a wraz z powołaniem w 1933 r. Ukraińskiego Sojuszu Wydawniczego gazeta zaczęła ukazywać się regularnie. Stało się to możliwe tylko po utworzeniu państwa Mandżukuo, które anulowało wcześniejszy zakaz wydawania ukraińskiej gazety przez władze chińskie. Był to najdłużej ukazujący się ukraiński, niezależny tygodnik wydawany w Harbinie w latach 1932–1937 w języku ukraińskim i rosyjskim. W sumie opublikowano 200 numerów. Stałym redaktorem i założycielem gazety był znany ukraiński działacz Iwan Swit⁵⁴. Chociaż na początku swojej działalności dziennikarz nie skłaniał się do jakiegokolwiek porozumienia z Polakami, o czym świadczy jego rubryka „Ukraińska strona” w rosyjskojęzycznym czasopiśmie „Gun Bao” czy wydawana w 1930 r. broszura *Ukraińcy i Polacy*, w której krytykował polską politykę narodowościową Galicji Wschodniej. W rzeczywistości dopiero w 1931 r. światopogląd redaktora uległ radykalnej zmianie, gdyż zaczął on koncentrować się na rządzie URL⁵⁵.

Jednym z pierwszych osiągnięć Pelca po jego przybyciu do Harbinu było wznowienie publikacji „Mandżurskiego wistnyka”. Chodziło o zapewnienie pomocy finansowej na wydawanie czasopisma, ale pod warunkiem, że będzie stało na ideologicznym gruncie prometeizmu i utrzymywało stały kontakt z Wołodymyrem Salskim⁵⁶. Według planu miało ono odgrywać pierwszoplanową rolę w walce z rosyjskimi wpływami i ambicjami imperialnymi. Co ciekawe, gazeta winna

⁵¹ *Obchód ku czci Tarasa Szewczenko*, „Daleki Wschód” (Harbin 1933), nr 7–8, s. 17.

⁵² *Найголовніше (з нагоди річниці тижневика „Польсько-Український Бюлетин”)*, „Daleki Wschód” (Harbin 1933), nr 19–20, s. 13–16.

⁵³ WBH, OIISG, sygn. I.303.4.5535, Dotacje na wydawnictwo „Daleki Wschód” – wyjaśnienie, zał. do: L. dz. 1120/34, 7 V 1934.

⁵⁴ В. Черномаз, *Україниці в Китаї...*, s. 149–206.

⁵⁵ WBH, OIISG, sygn. I.303.4.5500, Sytuacja na Dalekim Wschodzie, nr sprawy 2663/II/2/37, 6 X 1937.

⁵⁶ Wołodymyr Salski (1885–1940), gen. chor. armii URL. Od 1924 r. i do śmierci minister spraw wojskowych w rządzie URL na emigracji. Wybitna postać w ruchu prometejskim. Библиотека імені Симона Петлюри у Парижі (dalej: БСП), архів Іларіона Косенка, додаток до листа І. Світа до В. Сальського від 2 листопада 1934 р., Діяльність УНС ЗУ, к. 4.

zapoczątkować nową serię publikacji, których treść miała zostać uzgodniona przez Salskiego⁵⁷. „Wistnik Mandżurskij był zdechł, ale wstrzyknęliśmy nieco grosza i idzie dalej – jest to ukraińska gazeta prometejska – redaktor – prezes klubu – Świt Jan – nacjonalista”⁵⁸ – pisał Pelc. Konsul Kwiatkowski (1894–1980) otrzymywał pieniądze na rozwój sprawy ukraińskiej, a środki na wydawanie „Mandżurskiego wistnyka” pochodziły z kwoty przeznaczonej przez Ekspozyturę 2 na publikowanie „Dalekiego Wschodu”⁵⁹.

„Mandżurski wistnyk” okazał się fenomenem w historii prasy ukraińskiej. Po pierwsze, to jedyne prometejskie, emigracyjne czasopismo ukraińskojęzyczne wydawane w Harbinie. Po drugie, zakres poruszanych w nim tematów jest po prostu zdumiewający: artykuły o pracy Klubu „Prometeusz” w Warszawie⁶⁰ i Paryżu⁶¹, publikacje z różnych czasopism, takich jak „Prométhée”⁶², „Daleki Wschód” i „Biuletyn Polsko-Ukraiński”⁶³, różne wydarzenia, które miały miejsce w kraju dalekowschodnim⁶⁴. Wśród ciekawych artykułów znalazły się *Śmierć Marszałka J. Piłsudskiego*⁶⁵ oraz *Narody Prometeusza w niewoli*⁶⁶. W rzeczywistości od 1937 r. ogłoszono stałą rubrykę Klubu „Prometeusz” w czasopiśmie i planowano wydawać oddzielną gazetę w Tianjinie, której tematyka dotyczyłaby walki narodów o niepodległość⁶⁷. Główną przyczynę likwidacji pisma stanowiły sprzeczności w życiu społeczności ukraińskiej: z jednej strony naciski ze strony starszego pokolenia rodaków, którzy obawiali się pogorszenia stosunków z emigracją rosyjską, a z drugiej – presja ze strony członków OUN, którzy w drugiej połowie lat trzydziestych objęli stanowiska kierownicze w życiu ludności ukraińskiej, oraz próby podporządkowania sobie gazety przez Japońską Misję Wojskową (JMW). Oficjalnie ostatni numer (200) „Mandżurskiego wistnyka” ukazał się 8 sierpnia 1937 r.

„Biuletyn Polsko-Ukraiński” stanowi odrębny element w historii porozumienia polsko-ukraińskiego. Powstał on w ramach ruchu prometejskiego i był utrzymywany głównie dzięki dotacjom państwowym wypłacanym za pośrednictwem Ekspozytury 2.

⁵⁷ WBH, OIISG, sygn. I.303.4.5515, Stosunek państw i krajów Dal. Wsch. do zagadnienia ukraińskiego za lata 1933–1935, List Augusta do Stanisława od 22 lipca 1935 r., zał. do: L. dz. 2476, 9 X 1935.

⁵⁸ WBH, OIISG, sygn. I.303.4.5443, Odpis listu W. Pelca, skierowanego do p. Wł. Bączkowskiego od 9 listopada 1933 r., zał. do: L. dz. 571/II/2/II/33, 14 IV 1933.

⁵⁹ WBH, OIISG, sygn. I.303.4.5535, Koło Wschodoznawcze w Charbinie. O. K. M. odz. zagr., O wyjaśnienie rozchodowanych kwot i nadesłanie wydawnictwa Ursusów, zał. do: L. dz. 939/33, 10 VI 1933.

⁶⁰ *З життя клубу „Прометей” у Варшаві*, „Маньчжурський вістник” (Харбін 1932), № 4, с. 2.

⁶¹ *Общество „Прометей”*, „Маньчжурський вістник” (Харбін 1932), № 4, с. 3.

⁶² *Журнал „Прометей”*, „Маньчжурський вістник” (Харбін 1932), № 5, с. 4.

⁶³ *Нові журнали та книги*, „Маньчжурський вістник” (Харбін 1933), № 4, с. 3.

⁶⁴ *Академія у поляков*, „Маньчжурський вістник” (Харбін 1933), № 14, с. 4; *Баль молодечого „Прометей”*, „Маньчжурський вістник” (Харбін 1935), № 13, с. 3.

⁶⁵ *Смерть Маршала Й. Пілсудського*, „Маньчжурський вістник” (Харбін 1935), № 15, с. 1.

⁶⁶ *В „Прометей”*, „Маньчжурський вістник” (Харбін 1935), № 31, с. 3.

⁶⁷ *Прометеевская страница*, „Маньчжурський вістник” (Харбін 1937), № 20, с. 4.

Ukazywał się od września 1932 do końca 1938 r. w Warszawie pod redakcją Bączkowskiego, który poruszał tematy odnoszące się nie tylko do kultury, literatury czy historii Ukrainy, ale także polityki II RP wobec mniejszości ukraińskiej w Polsce oraz zagadnień polityki zagranicznej związanych z tworzeniem niepodległego państwa ukraińskiego. Ogółem ukazało się 289 numerów⁶⁸. Ponadto „Biuletyn Polsko-Ukraiński” jest niezwykle cennym źródłem do badania historii obecności ukraińskiej w Chinach, a także kontaktów polsko-ukraińskich w tym kraju. Około 40 numerów zawierało odniesienia do tej tematyki. Wyjątkowość tego zjawiska trudno sobie wyobrazić, ale pokazuje to tylko głęboką współzależność czasopism prometejskich.

„Biuletyn Polsko-Ukraiński” stale publikował przedruki z „Mandżurskiego wistnyka”⁶⁹. Częściowo pisał również o życiu społeczności ukraińskiej w Szanghaju⁷⁰. Być może najważniejszą pracą opublikowaną na łamach czasopisma był cykl artykułów Pelca, zatytułowany *Ukraińcy na Dalekim Wschodzie*. W większości opierał się on na pracy Swita. W pierwszym artykule Pelc oszacował populację ukraińską w Mandżurii na 20 tys., z czego około połowa mieszkała w samym Harbinie, a reszta na innych obszarach. Prometejczyk zaproponował własną periodyzację ukraińskiego życia na Dalekim Wschodzie: 1) etap przedrewolucyjny, który można opisać jako okres działalności małych organizacji zaangażowanych w pracę społeczno-kulturalną; 2) etap rewolucyjny, tj. lata 1917–1922, co wiązało się ze znaczącym ruchem społeczno-politycznym na Zielonym Klunie i w Mandżurii; 3) lata 1922–1931 – okres pewnego „odrodzenia” życia narodowego; 4) od 1931 r. – okres swoistego „renesansu”. Pelc w swoich badaniach nie mógł oczywiście nie wspomnieć o działalności Klubu „Prometeusz”⁷¹.

W drugim artykule skupił się już na problemie Zielonego Klinu. Wspomniął o znaczeniu rozwoju stosunków ukraińsko-japońskich, możliwej wojnie między ZSRR a Cesarstwem Wielkiej Japonii, a także o znaczącej pracy propagandowej, którą Ukraińcy w Mandżukuo powinni wykonać w tej kwestii⁷². Na zakończenie Pelc przedstawił informacje na temat ludności ukraińskiej w samych Chinach, w szczególności w takich miastach, jak Tianjin, Pekin i Szanghaj. Uznał za niezwykle potrzebne, aby społeczność ukraińska w Szanghaju nawiązała kontakty z istniejącymi tam społecznościami polską i gruzińską. Podkreślił również, że

⁶⁸ P. Libera, „*Biuletyn Polsko-Ukraiński*” (1932–1938) – *pismo ruchu prometejskiego*, „Київські полоністичні студії” 18 (2011), s. 33–41.

⁶⁹ *Dwa narody*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (Warszawa 1933), nr 20, s. 5–6; *Wiadomości z Harbina*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (Warszawa 1934), nr 1, s. 12; *Z Dalekiego Wschodu*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (Warszawa 1934), nr 44, s. 9; *Ukraiński koncert radiowy w Charbini*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (Warszawa 1934), nr 18, s. 10–11.

⁷⁰ *W Szanghaju*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (Warszawa 1933), nr 29, s. 11; *Akademia ku czci ś. P. Petlury w Szanghaju*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (Warszawa 1935), nr 32, s. 8; *Sokoli Ukraińcy w Szanghaju*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (Warszawa 1934), nr 32, s. 8.

⁷¹ W. Pelc, *Ukraińcy na Dalekim Wschodzie*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (Warszawa 1934), nr 22, s. 4–7.

⁷² *Idem*, *Ukraińcy na Dalekim Wschodzie (Ciąg dalszy)*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (Warszawa 1934), nr 23, s. 4–5.

w przyszłości warto był stworzyć dla Ukraińców ośrodek studiów nad Dalekim Wschodem⁷³. Interesujące jest to, że nawet wtedy harbińczyk nie poczynił większego rozróżnienia między „białymi” i „czerwonymi” Rosjanami, którzy często służyli jako doradcy administracji chińskiej w Mandżurii i podejmowali różne próby nękania ukraińskich emigrantów.

„Biuletyn Polsko-Ukraiński” stale ogłaszał wiadomości o wydarzeniach w Harbinie lub o życiu społeczności ukraińskiej w Tianjinie. Często artykuły były przedrukowywane z „Tryzuba” (nr 24/430⁷⁴) lub z czasopisma z Qingdao⁷⁵. Poinformowano również, że Ukraińcy w Szanghaju odwiedzili 31 marca 1936 r. polski żaglowiec „Dar Pomorza”⁷⁶. „Biuletyn Polsko-Ukraiński” publikował recenzje książek Swita⁷⁷. Jeden z numerów zawierał informację o otrzymaniu z Harbinu przesyłki z trzema książkami: *Україна понад усе* (*Ukraina ponad wszystko*) w języku ukraińskim, *Україна* (*Ukraina*) w języku rosyjskim i broszurę w języku japońskim. 29 stycznia 1937 r. redaktor Bączkowski wręczył urzędnikowi cywilnemu Oddziału II Stefanowi Sipie te trzy pozycje⁷⁸.

„Biuletyn Polsko-Ukraiński” odegrał znaczącą rolę w porozumieniu polsko-ukraińskim w Harbinie, na co Pelc zwrócił uwagę Bączkowskiemu: „Z największym moralnym zadowoleniem stwierdzam, że Biuletyn robi na naszym terenie wielką i pożyteczną robotę; Panowie nie macie pojęcia, jak znakomicie ułatwił Biuletyn nam pracę – zjawienie się jego było wspaniałym potwierdzeniem tego, że nie wciągamy Ukraińców na emigracji do «gry przelotnej», a że reprezentujemy tu bądź co bądź silną wolę zorganizowanego kierunku, który mocne oparcie ma w Polsce”⁷⁹. Redaktorzy „Dalekiego Wschodu” regularnie wysyłali numery „Biuletynu Polsko-Ukraińskiego” do osobistości ukraińskich, blisko związanych z ruchem prometejskim. Byli to: Dmytro Barczenko, Roman Baryłowicz, Pawło Jachno i Wołodymyr Jachno, Petro Marczyszyn, Mychajło Milko, Iwan Paslawskij, a także prawie wszystkie organizacje ukraińskie, takie jak Proswita, redakcja „Mandżurskiego wistnyka”, Związek Ukraińskich Emigrantów, Związek Młodzieży Zielonego Klinu, które znajdowały się w Harbinie przy ul. Nowotorhova 9⁸⁰.

⁷³ *Idem*, *Ukraińcy na Dalekim Wschodzie (Dokończenie)*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (Warszawa 1934), nr 24, s. 3–4.

⁷⁴ *W Chinach*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (Warszawa 1934), nr 28, s. 12.

⁷⁵ *Na Dalekomu Schodi*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (Warszawa 1937), nr 17, s. 192.

⁷⁶ *Ukraińcy w Mandżu-go*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (Warszawa 1936), nr 21, s. 241–242.

⁷⁷ *Ukraiński Daleki Wschód (Zielona Ukraina)*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (Warszawa 1936), nr 36, s. 397; *Ukraiński Dom Narodowy w Charbinie*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” (Warszawa 1936), nr 24, s. 254.

⁷⁸ WBH, OIISG, sygn. I.303.4.5500, Sytuacja na Dalekim Wschodzie, zał. do: L. dz. 2663/11/2/37, 6 X 1937.

⁷⁹ WBH, OIISG, sygn. I.303.4.5577, List Władysława Pelca do redakcji Biuletynu Polsko-Ukraińskiego w Warszawie od 18 października 1933 r., zał. do: L. dz. 2118, 30 XII 1933.

⁸⁰ *Ibidem*, Wykaz miejscowości Dalekiego Wschodu do których wysyłamy „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, b.d.

Inne spojrzenie na stosunki polsko-ukraińskie w Chinach prezentowała gazeta „Der Slawische Osten. Die aktuelle Fragen des Ostens und Südostens. Europas”, wydawana przez hetmańców w Berlinie. W pierwszej części artykułu autor nakreślił ogólną historię emigracji w Mandżurii oraz stosunek powstałego państwa do emigracji Rosjan i Ukraińców. Co ciekawe, oprócz wpływów japońskich na życie społeczności ukraińskiej autor przytoczył również wpływy polskie, które interpretował jako przeciwwagę dla wpływów japońskich. Ponadto jego zdaniem Konsulat RP w Harbinie⁸¹ próbował wspierać agentów zorientowanych na URL w Paryżu. Oczywiście informacja mijiała się z prawdą. Swoją wizję odnalazł w słowach Japończyków, którzy jego zdaniem postrzegali URL w Harbinie jako „Vinaigrette w polskim sosie”⁸². Rzeczywiście, ze względu na orientację znacznej części aktywnej społeczności ukraińskiej w Harbinie na URL, osoby popierające ugrupowanie Skoropadskiego oskarżyły ich o polonofilstwo⁸³. Sytuacja na początku 1935 r. była już naprawdę trudna, jak wynika z obszernego sprawozdania z podróży Ayasa Ischakiego na Daleki Wschód w latach 1933–1935. W szczególności niełatwa sytuacja ruchu prometejskiego w Mandżurii i Harbinie wynikała ze sprzeciwu diaspory rosyjskiej, co spowodowało opóźnienie publikacji „Mandżurskiego wistnyka” i tatarskiej gazety „Milli Bayraq” wydawanej w Harbinie⁸⁴.

Umocnienie ukraińskich nacjonalistów w Chinach i stosunki polsko-ukraińskie w latach 1936–1945

W drugiej połowie lat trzydziestych sytuacja na Dalekim Wschodzie dla emigracji ukraińskiej zmieniła się diametralnie. Do realizacji swoich planów kierownictwo OUN wysłało w 1934 r. do Mandżurii Omeljana Chmielowskiego (Borys Kurkcza), a w 1935 r. – Mykołę Mytliuka (Bohdan Łukowenko), który został mianowany oficjalnym przedstawicielem OUN na Dalekim Wschodzie, a w 1936 r. zastąpił go Mychajło Zatynajko (Roman Korda-Fedoriw). Ponadto na Daleki Wschód przybyli tacy przedstawiciele OUN, jak Mychajło Hnativ (Serhij Wasyliw), Hryhorij Fajda, Hrycko Kupeckij (Borys Markow)⁸⁵. Ich najważniejszymi zadaniami były: aktywizacja życia ukraińskiego w Harbinie, propagowanie idei nacjonalizmu ukraińskiego oraz przeobrażanie i tworzenie nowych organizacji nacjonalistycznych. Jednak najważniejszym etapem tej pracy miało stać się nawiązanie kontaktów

⁸¹ W tym artykule jest on nazywany agentem.

⁸² WBH, OIISG, sygn. I.303.4.5515, Informacje niemieckie z Dalekiego Wschodu w „Der Slawische Osten” Nr 5 z 1934 r., zał. do: L. dz. 1522/II/2/34, 21 VI 1934.

⁸³ БСП, архів Іларіона Косенка, Лист П. Яхна до І. Косенка від 16 серпня 1935 р., к. 1.

⁸⁴ P. Libera, *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, Warszawa 2013 (Wojskowe Teki Archiwalne, t. 4), s. 453–473.

⁸⁵ М. Посівнич, *Деякі аспекти діяльності Організації українських націоналістів на Далекому Сході*, Львів 2005 (Збірник 5), с. 119–124.

z Ukraińcami mieszkającymi na rosyjskim Dalekim Wschodzie w celu przyszłej działalności dywersyjnej na tym terenie⁸⁶.

Jeszcze w styczniu 1937 r. Korda-Fedoriw zreorganizował Związek Młodzieży Ukraińskiej w Harbinie w Ukraińską Sicz Dalekowschodnią⁸⁷, typową ówczesną organizację nacjonalistyczną, która była w pełni podporządkowana ideom OUN. Niezwłocznie ukazał się numer 1 „Dalekowschodniego Nacjonalisty”, który w krytyczny sposób oceniał politykę polską⁸⁸. Rok wcześniej przedstawiciele prawicy ukraińskiej objęli stanowiska kierownicze w Ukraińskiej Kolonii Narodowej (UNK) w Mandżukuo, która została utworzona jako jedyna ukraińska organizacja narodowa w Mandżurii na wniosek JMW. W drugiej połowie 1936 r. JMW postanowiła, że całe życie ukraińskie w Mandżurii ma być regulowane przez UNK, a system wyborczy należy unieważnić. Stało się to szczególnie odczuwalne po wyborze Jurija Roja na szefa UNK 14 czerwca 1936 r. Od tego momentu można mówić o załamaniu siły politycznej emigracji ukraińskiej i jej orientacji na arenie międzynarodowej. W 1937 r. doszło do wewnętrznego konfliktu między szefem UNK Rojem a Switem. Temu ostatniemu zarzucano, że „Mandżurski wistnyk” zawierał adres Ukraińskiego Domu, ale nie był wyrazem idei UNK i nie wiadomo, skąd pochodziły fundusze na publikację tej gazety⁸⁹.

Członkowie społeczności, jak Swit, Wołodymyr i Pawło Jachno, zostali wydalen z UNK rozkazem z 22 lipca 1937 r.: „za destrukcyjną działalność w ramach UNK, a także za niedostarczanie sprawozdań finansowych z Mandżurskiego wistnyka i jego tematyczne odchylenie od narodowej linii UNK”⁹⁰. Wydarzeniami na Dalekim Wschodzie od razu zainteresował się polski nadzór nad ruchem prometejskim, który próbował zmienić sytuację na swoją korzyść. Był bardzo zaniepokojony faktem, że aktywne postacie, zorientowane na URL w Paryżu, nie cieszyły się już wśród elit japońskich taką samą przychylnością, jak nacjonałiści ukraińscy: „Trzeba stwierdzić, że wszystkie pertraktacje Japończyków z Generałem Salskim, które w swoim czasie doprowadziły do oddania Ukraińskiego Domu Narodowego Petlurowcom, skończyły się klęską dla URL, gdy prawdopodobnie niemiecki sztab oraz Włosi polecieli Konowalca w Sztapie Japończyków”⁹¹.

Przyczyną tego były również wydarzenia międzynarodowe, a mianowicie podpisanie paktu antykominternowskiego między Japonią a Niemcami w listopadzie

⁸⁶ О. Кучерук, *Рико Ярий – загадка ОУН*, Львів 2005, с. 109–111.

⁸⁷ В. Чорномаз, *Українці в Китаї...*, с. 188, 324–325.

⁸⁸ *Українська революція після світової війни*, „Далекохідний націоналіст” (Харбін 1937), с. 16–17; В. Коротенко, *Українкам Далекого Сходу*, „Далекохідний націоналіст” (Харбін 1937), с. 32–33.

⁸⁹ Архів ОУН у Києві, Ф. 1, Оп. 1, Спр. 107, Документи українських націоналістів на Далекому Сході, Праця Української Національної Кольонії в 1936/1937 році, Доклад, к. 1.

⁹⁰ *На внутрішні теми (За націоналістичне виховання)*, „Далекохідний націоналіст” (Харбін 1937), с. 39–41.

⁹¹ WBH, OIISG, sygn. I.303.4.5500, Sytuacja na Dalekim Wschodzie, Nr sprawy 2663/II/2/37, 5 X 1937.

1936 r. oraz tajne porozumienie z 11 maja 1937 r.: „Protokół dodatkowy do niemiecko-japońskiego porozumienia w sprawie wymiany informacji wywiadowczych dotyczących Rosji Sowieckiej”. Centrum japońskiego wywiadu antysowieckiego zostało przeniesione z Warszawy do Berlina. Japonia w rzeczywistości później oparła się na członkach OUN, a nie URL. Ogólnie rzecz biorąc, Cesarstwo Wielkiej Japonii miało własną wizję „współpracy” z Ukraińcami, która polegała przede wszystkim na szpiegostwie na terytorium ZSRR⁹². W rzeczywistości jakiegokolwiek nadzieje na niepodległe państwo ukraińskie na Dalekim Wschodzie nie wchodziły w rachubę, ponieważ Japonia traktowała ten region wyłącznie jako swój *Lebensraum*. Współpraca ta wywołała jednak zaniepokojenie w kręgach polskich. Wybitny polski orientalista Jan Jaworski (1903–1945) opublikował w „Kurierze Warszawskim” artykuł na temat sprawy ukraińskiej, w którym uznał za konieczne zwrócenie szczególnej uwagi na kwestię ukraińską a zbliżenie japońsko-niemieckie⁹³.

Zmiana wektora politycznego wpłynęła również na wydania, które nie były zbyt przychylne porozumieniu polsko-ukraińskiemu⁹⁴. Największym projektem wydawniczym reprezentantów OUN w Harbinie było pismo społeczno-polityczne „Daleki Wschód”, które miało podobny wydźwięk jak francuski „L’Action française” czy polska „Myśl Narodowa”. Ukazywało się co 10 dni w latach 1938–1939. Redaktorami za nie odpowiedzialnymi byli Roj, Korda-Fedoriw, Petro Marczyzyn, a wydawcą – Mychajło Maciucia. Gazeta „Daleki Wschód” regularnie publikowała artykuły o sytuacji Ukraińców w Galicji⁹⁵. Pod koniec lat trzydziestych wiele ważnych osobistości ukraińskich przeniosło się z Harbinu do Szanghaju, jak Milko w 1937 r., Korda-Fedoriw w 1940 r. i Swit w 1941 r. Jednak w tym czasie w mieście nie było czasopisma ukraińskiego, więc dzięki staraniom Wasyliewa (redaktora pierwszych pięciu numerów) oraz Milki (wydawcy) i Swita (redaktora dwóch ostatnich numerów) udało się uzyskać pozwolenie na publikację. Pierwszy numer dwutygodnika „The Call of the Ukraine” w języku angielskim ukazał się 15 lipca 1941 r., a ostatni (7) – 6 grudnia 1942 r. Głównym celem gazety było kompleksowe przybliżenie tematyki ukraińskiej obcokrajowcom przebywającym w czasie wojny na Dalekim Wschodzie. W swoich poglądach politycznych gazeta była zorientowana na sojusz z Niemcami, o czym świadczył pierwszy artykuł tego czasopisma⁹⁶.

Pojawienie się Ischakiego znacznie ożywiło życie kulturalne w Szanghaju, a później zdecydowano się na założenie wspólnego stowarzyszenia prometejskiego, podobnego do tego, który istniał w Harbinie. Przedtem jednak, od października

⁹² H. Kuromiya, P. Libera, *Notatka Włodzimierza Bączkowskiego na temat współpracy polsko-japońskiej wobec ruchu prometejskiego (1938)*, „Zeszyty Historyczne” (2009), z. 169, s. 122–126.

⁹³ J. Jaworski, *Japonia a sprawa ukraińska*, „Kurier Warszawski” (23 IV 1939), nr 111, s. 5.

⁹⁴ *Три присуди смерті*, „Молодий Українець” (Харбін 30 III 1936), s. 14.

⁹⁵ *Українці під Польшею*, „Далекий Схід” (Харбін 1938), № 1, s. 6–7; *В Польщі*, „Далекий Схід” (Харбін 1938), № 8, s. 120–121; *В Польщі*, „Далекий Схід” (Харбін 1939), № 26, s. 69.

⁹⁶ *Regarding the German-Ukrainian Relations*, „The Call of the Ukraine” (Shanghai 1941), no. 1, s. 1.

1938 r. do lutego 1939 r., wygłoszono serię wykładów popularnonaukowych, które miały stać się swego rodzaju fundamentem w przyszłości. Odbyło się łącznie osiem prezentacji na różne tematy: „Problem rosyjski”, „Zasady narodowe i kulturowe”, „Turko-tatarski ruch kulturowy”, „Konfederacja kaukaska”, „Ludność Ukrainy, Kaukazu i Idel-Uralu a tzw. kultura rosyjska”, „Problemy ukraińskiego ruchu niepodległościowego”, „Geografia ludności na Kaukazie”, „Informacje geopolityczne i problemy Ukrainy”. Początkowo wszystkie wykłady prowadzono w Klubie Czechosłowackim, a od grudnia 1939 r. – w Klubie Gruzińskim i Klubie Niemieckim. W Szanghaju ruch prometejski był najsilniej wspierany przez takich Ukraińców, jak: Gawriło Tockij, Makarij Pyrogow, Mykoła Kwaszenko, Kost Opadczyj, Milko; ze społeczeństwa gruzińskiego: Macharadze, Patiaszwili, Chaindrow, Nosadze; ze społeczeństwa turecko-tatarskiego: K. Selikhmet, M. Selikhmet, Sali. Oficjalnie 8 sierpnia 1939 r. powstało Towarzystwo Współpracy Narodów Kaukazu, Idel-Uralu i Ukrainy. Pierwszym prezesem mianowano inż. Macharadzego, na jego zastępcę wybrano M. Selikhmeta, a sekretarza – Milkę. Działalność towarzystwa została przerwana wraz z rozpoczęciem sezonu letniego, a następnie całkowicie zamarła z powodu wydarzeń w Europie⁹⁷. Ukraińcy z jednej strony wspierali prometejskie idee propagowane przez Polskę, z drugiej zaś krytykowali ją za tę właśnie koncepcję, a także podawali w wątpliwość tezę o kluczowej roli Polski jako bariery między Zachodem a Wschodem⁹⁸.

W tym samym roku (1941) Milko i Swit wraz z O. Drobjazkiem otrzymali pozwolenie od francuskiego konsulatu na wydawanie własnego ukraińskojęzycznego dwutygodnika, w którym publikowano wiadomości o Ukrainie. Z powodu wojny większość prasy z zachodniej Ukrainy nie mogła już docierać na Daleki Wschód, więc głównym źródłem informacji stała się prasa europejska. „Український голос на Далекому Сході” („Ukraiński głos na Dalekim Wschodzie”) ukazywał się od 1 listopada 1941 do 8 lipca 1944 r. Jest cennym źródłem do poznania historii kontaktów ukraińsko-tatarsko-gruzińskich⁹⁹.

Relacje polsko-ukraińskie na terytorium dzisiejszych Chin przeszły długą ewolucję w pierwszej połowie XX w. Od 1918 do 1931 r. trwał okres współistnienia – obie społeczności były zajęte wewnętrznym życiem diaspory, a kontakty przejawiały się jedynie w pojedynczych spotkaniach kulturalnych i oświatowych. Sytuacja zmieniła się diametralnie po założeniu Klubu „Prometeusz” w Harbinie w 1932 r., który istotnie wpłynął na prasę ukraińską i polską. Odbywały się regularne spotkania i wykłady, a w czasopismach publikowano

⁹⁷ *A forgotten Matter*, „The Call of the Ukraine” (Shanghai 1941), no. 3, s. 3.

⁹⁸ *The end of the Polish legend*, „The Call of the Ukraine” (Shanghai) 1941, no. 4, s. 1–2.

⁹⁹ *Життя тюрко-татар*, „Український голос на Далекому Сході” (Шанхай 1941), № 2, s. 4; *Выводы из декларации Розенберга*, „Український голос на Далекому Сході” (Шанхай 1942), № 5, s. 3; *Татари про „Укр. Голос”*, „Український голос на Далекому Сході” (Шанхай 1942), № 7, s. 4; *3 життя грузинів у Харбїні*, „Український голос на Далекому Сході” (Шанхай 1943), № 20, s. 5.

ważne prace. Kolejny okres można scharakteryzować jako powolne pogarszanie się stosunków. W 1936 r. członkowie OUN zajmowali stanowiska kierownicze w UNK, a jakakolwiek aktywna współpraca polsko-ukraińska nie wchodziła w rachubę. Pod koniec lat trzydziestych znaczna liczba aktywnych członków diaspory ukraińskiej przeniosła się z Harbinu do Szanghaju. W tym portowym mieście w latach 1938–1939 podjęto również próbę stworzenia czegoś podobnego do Klubu „Prometeusz” w Harbinie, ale na podstawie kręgów zbliżonych do OUN, jednak wojna położyła kres wszystkim planom.

Polish-Ukrainian Relations in the Far East Seen through the Ukrainian and Polish Press between 1918 and 1945

Abstract

The research presents the history of Polish-Ukrainian contacts in the Far East through the analysis of press information. First and foremost, it focuses on Ukrainian figures in Paris who sympathised with the UPR and Polish Prometheans from Warsaw. Ukrainians who advocated the Hetmanate or the OUN were not interested in Polish-Ukrainian mutual understanding. The author distinguishes three periods of relations: 1918–1931 – coexistence; 1932–1936 – active cooperation; and 1937–1945 – decline. Based on archival materials, it was possible to establish that the Polish Ekspozytura 2 of the Branch II of the Polish Army General Staff actively controlled the publication of any press, especially the Promethean press, and also financed the Ukrainian magazine *Mandzhurskyi Vistnyk* [Manchurian Herald]. Indeed, Polish-Ukrainian relations in the twentieth century were not at their best. Still, the brief attempt at understanding the Asian continent is an interesting chapter in the history of the two nations.

Польско-украинские отношения на Дальнем Востоке в освещении украинской и польской прессы в 1918–1945 гг.

Абстракт

В исследовании представлена история польско-украинских контактов на Дальнем Востоке через анализ прессы. Прежде всего, речь идет об украинских деятелях, которые ориентировались на УНР в Париже и польских прометеевцев из Варшавы. Украинцы, ориентировавшиеся на Гетьманат или ОУН, совсем не были заинтересованы в польско-украинском взаимопонимании. Автор выделил три периода отношений: 1918–1931 – сосуществование, 1932–1936 – активное сотрудничество, а с 1937 по 1945 упадок. На основе архивных материалов удалось установить, что польская Экспозитура 2, активно контролировала издание любой прессы, особенно прометейской, а также финансировала украинский журнал «Маньчжурский вестник». Действительно, польско-украинские отношения в XX в. переживали не лучшие времена, однако короткая попытка взаимопонимания на азиатском континенте является довольно интересной страницей истории обеих наций.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Biblioteka Polska w Paryżu
Archiwum Władysława Pelca

Wojskowe Biuro Historyczne, Centralne Archiwum Wojskowe
Oddział II Sztabu Głównego

Архів ОУН у Києві
Документи українських націоналістів на Далекому Сході

Бібліотека імені Симона Петлюри у Парижі
Архів Іларіона Косенка

Центральний державний історичний архів України, м. Львів
Товариство Просвіта, м. Львів, 1827–1944

Źródła drukowane

Kushnir V., *Polish Atrocities in the West Ukraine. An Appeal to the League for the Rights of Man and Citizen*, Vienna 1931.

„Biuletyn Polsko-Ukraiński” 1932–1939

„Daleki Wschód” 1932–1936

„Kurjer Warszawski” 1939

„Listy Harbińskie” 1931–1932

„The Call of the Ukraine” 1941–1942

„Tygodnik Polski” 1937

Prasa

„Бюллетень Молодого Українця” 1931

„Далекий Схід” 1938–1939

„Далекосхідний націоналіст” 1937

„Маньчжурський вістник” 1932–1937

„Молодий Українець” 1936

„Сяйво” 1927

„Українське життя” 1925

„Український голос на Далекому Сході” 1941–1944

„Українські листи з Далекого Сходу” 1932

„Харбінський вістник” 1924–1925

Opracowania

Borysiewicz M., *Polish Settlement in Manchuria (1898–1950). A Brief Historical Survey*, „Studia Polonijne” (2018), nr 39, s. 125–166.

- Cabanowski M., *Tajemnice Mandżurii. Polacy w Harbinie*, Warszawa 1993.
- Giza A., *Polacy z Mandżurii. Dzieje polskiej kolonii w Harbinie w latach 1895–1966*, Kraków 2019.
- Komar W., *Władysław Antoni Pelc: rys biografii prometejskiej*, „Nowy Prometeusz” (2014), nr 6, s. 75–84.
- Kuromiya H., Libera P., *Notatka Włodzimierza Bączkowskiego na temat współpracy polsko-japońskiej wobec ruchu prometejskiego (1938)*, „Zeszyty Historyczne” (2009), z. 169, s. 114–135.
- Kwiecień M., Mazur G., *Przyczynki do dziejów ruchu prometejskiego w Polsce*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż 2000), z. 136, s. 90–109.
- Libera P., „*Biuletyn Polsko-Ukraiński*” (1932–1938) – *pismo ruchu prometejskiego*, „Київські полоністичні студії” 18 (2011), c. 33–41.
- Libera P., *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, Warszawa 2013 (Wojskowe Teki Archiwalne, t. 4).
- Łach R., *Działalność Klubu „Prometeusz” oraz relacje polsko-ukraińskie w Harbinie w latach 1931–1936*, „Dzieje Najnowsze” (2023), nr 3, s. 139–167.
- Maj I.P., *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926–1939*, Warszawa 2007.
- Wierzbicki P., „*Tygodnik Polski*” (Harbin 1922–1942) jako źródło do dziejów polskiej emigracji w Chinach, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 64 (2019), s. 161–185.
- Wojnar M., *Imperium ukraińskie. Źródła idei i jej miejsce w myśli politycznej ukraińskiego nacjonalizmu integralnego pierwszej połowy XX wieku*, Kraków 2023.
- Wróbel J., *W ogniu wojen i rewolucji. Polacy w Chinach (1898–1949)*, Łódź 2023.
- Wyniarz A., *Bibliografia prasy polskiej na Dalekim Wschodzie w latach 1917–1949*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 25 (1986), nr 1, s. 125–135.
- Yong Deog K., *Kolonia polska w Mandżurii 1897–1949*, Kraków 2001.
- Кучерук О., *Рико Ярий – загадка ОУН*, Львів 2005.
- Окабе Й., *Історія японсько-українських відносин 1915–1937 рр.*, Львів 2021.
- Попок А., *Українські поселення на Далекому Сході. Історико-соціологічний нарис*, Київ 2001.
- Посівнич М., *Деякі аспекти діяльності Організації українських націоналістів на Далекому Сході*, Львів 2005 (Збірник 5).
- Хоменко О., *Далекосхідна одісея Івана Світа*, Київ 2021.
- Шимонович І., *Зелений Клин – Нова Україна*, Львів 1924.
- Чорномаз В., *Українці в Китаї (перша половина ХХ ст.)*. Енциклопедичний довідник, Одеса 2021.
- Чорномаз В., *Українці в Шанхаю*, Київ 2017.

Roman Łach, mgr historii, niezależny badacz. Zainteresowania naukowe: historia diaspory ukraińskiej w Chinach, relacje japońsko-ukraińskie (roman11lah@gmail.com).

Roman Lakh, MA in history, independent researcher. His research interests focus on the history of the Ukrainian diaspora in China and Japanese-Ukrainian relations (roman11lah@gmail.com).